

УСТАНОВА АДУКАЦЫІ
“БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ПЕДАГАГІЧНЫ ЎНІВЕРСІТЭТ
ІМЯ МАКСІМА ТАНКА”

УДК 811.161.3'373.612:008:821.161.3(043.3)

ПІВАВАР
Кацярына Сяргееўна

**МОЎНЫЯ СРОДКІ РЭПРЭЗЕНТАЦЫІ КЛЮЧАВЫХ КАНЦЭПТАЎ
БЕЛАРУСКАЙ МЕНТАЛЬНАСЦІ Ў МАСТАЦКІМ ТЭКСЦЕ**

Аўтарэферат дысертацыі на саісканне вучонай ступені
кандыдата філалагічных навук

па спецыяльнасці 10.02.01 – беларуская мова

Мінск, 2017

Работа выканана ва ўстанове адукацыі
“Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П. М. Машэрава”

Навуковы кіраўнік:

Маслава Валянціна Аўраамаўна,
доктар філалагічных навук, прафесар,
прафесар, УА “Віцебскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя П. М. Машэрава”,
кафедра германскіх моў

Афіцыйныя апаненты:

Ляшчынская Вольга Аляксееўна,
доктар філалагічных навук, прафесар,
прафесар, УА “Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Ф. Скарыны”, кафедра
беларускай мовы

Іваноў Яўген Яўгенавіч,
кандыдат філалагічных навук, дацэнт,
загадчык кафедры, УА “Магілёўскі
дзяржаўны ўніверсітэт
імя А. А. Куляшова”, кафедра
тэарэтычнай і прыкладной лінгвістыкі

Апаніруючая арганізацыя

УА “Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя
А. С. Пушкіна”

Абарона адбудзецца 30 студзеня 2018 г. на пасяджэнні савета па абароне дысертацый К 02.21.01 пры ўстанове адукацыі “Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка” па адрасе: 220030, г. Мінск, вул. Савецкая, 18, аўд. 482, e-mail: lingby@gmail.com, тэл. вучонага сакратара: (+37517) 200-82-53.

З дысертацыяй можна азнаёміцца ў бібліятэцы ўстановы адукацыі “Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка”.

Аўтарэферат разасланы 29 снежня 2017 г.

Вучоны сакратар савета
па абароне дысертацый

Д. В. Дзятко

УВОДЗІНЫ

Дадзенае дысертацыйнае даследаванне адпавядае агульнай тэндэнцыі сучаснай лінгвістыкі – развіццю антрапалагічнага мовазнаўства, якое разглядае з’явы мовы ў цеснай сувязі з чалавекам, яго мысленнем, культурай і духоўна-практычнай дзейнасцю. На сучасным этапе лінгвістыка вывучае разнастайныя аспекты праблемы канцэптualaнага, ментальнага зместу ў мове (працы даследчыкаў М. Ф. Алефірэнка, Н. Д. Аруцюнавай, С. Р. Варкачова, А. Вяжбіцкай, У. І. Карасіка, У. В. Колесава, В. У. Красных, А. С. Кубраковай, В. А. Ляшчынскай, В. А. Маславай, З. Д. Паповай, М. У. Піменавай, А. Л. Садоўскай, Г. Г. Слышкіна, В. Д. Старычонка, І. А. Сцерніна, Ю. С. Сцяпанавы і інш.).

Мовы адлюстроўваюць культуру і менталітэт народаў, прадстаўляюць нацыянальныя карціны свету, у якіх рэпрэзентаваны галоўныя маральныя і каштоўнасныя арыенціры этнасаў. Для ўстанаўлення сувязі беларускай мовы з культурай і ментальнасцю беларусаў намі выкарыстаны метады кагнітыўнай лінгвістыкі і лінгвакультуралогіі, у прыватнасці даследуецца канцэптасфера беларусаў праз лінгваментальныя ўтварэнні – канцэпты. Комплексны падыход да дадзенай праблемы прадвызначаны антрапацэнтрычнай скіраванасцю мовазнаўства, якое акцэнтуюе ўвагу на такіх паняццях, як моўная асоба, дыкурс, масавая свядомасць, нацыянальны менталітэт, нацыянальная карціна свету, канцэптасфера, канцэпт. Даследаванне прысвечана вызначэнню моўных сродкаў рэпрэзентацыі канцэптаў *Радзіма, сям’я, народ, воля, мова* ў беларускай мастацкай літаратуры.

Актуальнасць дысертацыйнай працы абумоўлена:

1) важнасцю распрацоўкі пытанняў лінгвакультуралогіі і лінгваканцэпталогіі ў беларускім мовазнаўстве, без вырашэння якіх немагчыма развіццё айчынай лінгвістычнай навукі; неабходнасцю ўдакладнення тэрмінаў “моўная карціна свету”, “канцэпт”, “канцэптасфера”;

2) неабходнасцю выяўлення мастацкай канцэптасферы як фрагмента нацыянальнай канцэптасферы;

3) культурнай значнасцю літаратуры як крыніцы звестак пра гісторыю і традыцыі беларусаў; мастацкі тэкст з’яўляецца каштоўным матэрыялам для даследаванняў асаблівасцей светаўспрымання, мыслення і псіхікі пэўнай нацыі.

АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА РАБОТЫ

Сувязь работы з навуковымі праграмамі (праектамі), тэмамі

Дысертацыйнае даследаванне выканана на кафедры беларускага мовазнаўства ва УА “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П. М. Машэрава” ў межах навукова-даследчых тэм “Агульнанацыянальныя і рэгіянальныя моўныя працэсы ў камунікатыўнай прасторы Рэспублікі Беларусь: гісторыя і сучаснасць” (2011–2015 гг.; № дзяржаўнай рэгістрацыі 20111545) і “Беларуская мова як крыніца лінгвакраіназнаўчай інфармацыі пра дзяржаўнасць, гісторыю і культуру беларускага народа” (з 2016 г.; № дзяржаўнай рэгістрацыі 20160651), гранта для аспірантаў, дактарантаў і студэнтаў Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь на 2017 год “Моўныя сродкі рэпрэзентацыі нацыянальнай карціны свету беларусаў у мастацкім тэксце” ва УА “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П. М. Машэрава”, № дзяржаўнай рэгістрацыі 20170606 ад 05.05.2017.

Мэта і задачы даследавання. Мэта работы – выявіць ключавыя канцэпты беларускай ментальнасці, даследаваць моўныя сродкі іх рэпрэзентацыі ў мастацкім тэксце, прадставіць структуру канцэптаў ў выглядзе мадэлі.

Для дасягнення мэты былі пастаўлены наступныя задачы:

- 1) распрацаваць крытэрыі, якія дазваляюць вылучыць ключавыя канцэпты беларускай ментальнасці;
- 2) выявіць структуру ключавых канцэптаў, якая ўключае каштоўнасны, вобразны, паняццевы кампаненты, змадэляваць ядро і перыферыю, вызначыць вобразна-выяўленчы патэнцыял канцэптаў;
- 3) правесці комплексны аналіз вербальных сродкаў рэпрэзентацыі ключавых канцэптаў беларускай мастацкай літаратуры: лексічныя, фразеалагічныя, сінтаксічныя сродкі;
- 4) вызначыць нацыянальна-культурны кампанент зместу разгледжаных лінгваментальных утварэнняў.

Аб’ектам даследавання выступаюць ключавыя канцэпты беларускай ментальнасці і моўныя сродкі іх рэалізацыі ў мастацкай літаратуры. Прадметам даследавання з’яўляюцца лексічныя, фразеалагічныя, сінтаксічныя і тэкстуальныя сродкі рэпрэзентацыі ключавых канцэптаў у беларускай мастацкай літаратуры.

Матэрыялам даследавання з’яўляецца больш за 450 твораў, уключаных у школьную праграму па беларускай літаратуры, корпус тэкстаў склаў больш за 4000 старонак.

Навуковая навізна працы заключаецца ў тым, што ўпершыню на матэрыяле беларускай літаратуры выяўлены ключавыя канцэпты беларускай ментальнасці; вылучаны лексічныя, фразеалагічныя, сінтаксічныя сродкі, з дапамогай якіх вербалізуюцца ключавыя канцэпты ў мастацкім тэксце; апісана намінацыйнае поле, каштоўнасны, вобразны, паняццевы кампаненты, змадэляваны ядро і перыферыя, вызначаны вобразна-выяўленчы патэнцыял канцэптаў; выяўлены нацыянальна-культурны кампанент зместу разгледжаных семантычных утварэнняў.

Палажэнні, якія выносяцца на абарону.

1. Узаемаадносінны мовы і культуры, моўнай свядомасці і ментальнасці чалавека вызначаюцца поліпарадыгмальнасцю, што робіць магчымым інтэрпрэтаваць іх з пазіцый лінгвакультуралагічнага, кагніцыйнага і семіятычнага падыходаў. Тэарэтычнае асэнсаванне праблемы вывучэння карціны свету народа на матэрыяле мовы мастацкага тэксту найбольш поўна ажыццяўляецца ў рэчышчы новых мовазнаўчых дысцыплін – лінгвакультуралогіі, кагніцыйнай лінгвістыкі і лінгваканцэпталогіі.

Выяўлены асаблівасці лінгвакультуралагічнага і лінгвакагніцыйнага падыходаў вывучэння мовы мастацкага тэксту; упершыню выпрацаваны крытэрыі вылучэння ключавых (найважнейшых) канцэптаў беларускай ментальнасці.

2. Пад канцэптам варта разумець культурна маркіраваны вербалізаваны сэнс, прадстаўлены ў мастацкім тэксце цэлым шэрагам сваіх моўных рэалізацый; гэта адзінка калектыўных ведаў, якая мае моўнае выражэнне і адзначана этнакультурнай спецыфікай. Даследаванне мовы і культуры будзе няпоўным без гэтага сувязнога элемента.

Упершыню пры рэканструкцыі зместу канцэптаў у мастацкіх тэкстах выяўлена іх развітая структура, шырокае намінацыйнае поле (так, намінацыйнае поле канцэпту *Радзіма* складаецца больш чым з 50 лексем, *народ* – амаль з 30), ярка выражаны каштоўнасны складнік (каштоўнасны кампанент канцэпту *мова* ўтрымліваецца ў 57% ад усёй колькасці кантэкстаў, *сям'я* – у 53%, ацэначны кампанент канцэпту *народ* мае амбівалентны характар – 25% кантэкстаў са станоўчай ацэнкай, 10% – з адмоўнай), апісаны паняццевыя кампаненты. Гэтыя складнікі адлюстроўваюць гістарычны шлях, калектыўны духоўны вопыт, рысы ментальнасці беларускага народа, актуалізуюць у свядомасці чытача трывалыя маральна-патрыятычныя ідэалы.

3. У святле антрапацэнтрычнай парадэгмы мастацкі тэкст асэнсоўваецца як складаны знак, які выражае веды пісьменніка пра свет і чалавека, увасобленыя ў творах у выглядзе індывідуальна-аўтарскай карціны свету (канцэптасферы). Рэканструкцыя моўнай карціны свету нацыянальных

пісьменнікаў дапамагае стварыць моўную карціну нацыі, бо да асаблівасцей аўтарскай мастацкай карціны свету адносіцца сумяшчэнне нацыянальнага і індывідуальнага кампанентаў.

На аснове распрацаванай намі методыкі ўпершыню на матэрыяле мовы мастацкай літаратуры апісаны ключавыя сацыяльна-культурныя канцэпты *Радзіма, сям'я, народ, мова, воля*, якія з'яўляюцца стрыжнёвымі ў беларускай ментальнасці ўвогуле і літаратуры ў прыватнасці.

4. У тэкстах мастацкай літаратуры прадстаўлена “наіўная” карціна свету, якая выдзяляецца вучонымі як супрацьлеглая навуковай. Аднак гэта не прымітыўная карціна свету, нярэдка яна не меней складаная і цікавая за навуковую. Аўтар бачыць навакольную рэчаіснасць праз прызму сваіх ведаў і патрэб, што робіць карціну свету індывідуальнай, але з пункту погляду ўспрымання чытачамі яна сацыяльна і культурна абумоўленая. Выяўленая ў мастацкім тэксце карціна свету задае нормы паводзін, фарміруе тып адносінаў чытача да навакольнага асяроддзя (прыроды, жывёл, самога сябе як часткі сусвету). Усё гэта знаходзіць адлюстраванне ў лексічных, марфалагічных, сінтаксічных, кампазіцыйных характарыстыках тэксту.

Упершыню змадэляваны фрагмент моўнай карціны свету беларусаў – мастацкая карціна свету, у якой сумяшчаецца як агульначалавечае, так і нацыянальна маркіраванае і індывідуальна-аўтарскае напаўненне.

Асабісты ўклад саіскальніка вучонай ступені. Асноўныя тэарэтычныя і практычныя вынікі даследавання атрыманы аўтарам у выніку самастойнага аналізу эмпірычных звестак.

Апрабацыя дысертацыі і інфармацыя аб выкарыстанні яе вынікаў. Дысертацыя абмяркоўвалася на пасяджэннях кафедры беларускага мовазнаўства ва УА “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П. М. Машэрава”. Асноўныя палажэнні і вынікі даследавання прайшлі апрабацыю на наступных міжнародных, рэспубліканскіх і рэгіянальных навукова-практычных канферэнцыях: Рэгіянальнай навукова-практычнай канферэнцыі студэнтаў, магістрантаў і аспірантаў “III Машэровские чтения” (Віцебск, 24–25 сакавіка 2009 г.), XVI, XVII, XVIII Рэспубліканскіх студэнцкіх навукова-практычных канферэнцыях “От идеи – к инновации” (Мазыр, 23 красавіка 2009 г., 29 красавіка 2010 г., 28 красавіка 2011 г.), Рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі маладых вучоных “Мова і літаратура ў XXI стагоддзі: актуальныя праблемы даследавання” (Мінск, 26 сакавіка 2010 г.), Рэспубліканскіх навукова-практычных канферэнцыях “Беларуская мова і літаратура ў славянскім этнакультурным кантэксце” (Віцебск, 21–22 кастрычніка 2010 г., 19–20 лістапада 2015 г.), Рэспубліканскай навуковай канферэнцыі “Актуальныя праблемы мовазнаўства і лінгвадыдактыкі”

(Брэст, 14–15 кастрычніка 2011), III Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі “Фальклор і сучасная культура” (Мінск, 21–22 красавіка 2011 г.), V Міжнароднай навуковай канферэнцыі “Скарына і наш час” (Гомель, 14–15 кастрычніка 2011 г.), Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі “Кросс-культурная камунікацыя і сучасныя тэхналогіі ў даследаванні і выкладанні моў” (Мінск, 25 кастрычніка 2011 г.), Рэспубліканскай студэнцкай навукова-практычнай канферэнцыі “Фальклор, гісторыя і літаратура беларусаў у кантэксце культурнай спадчыны славян” (Брэст, 19 кастрычніка 2011 г.), Міжнароднай навуковай канферэнцыі “Нацыянальная мова і нацыянальная культура: аспекты ўзаемадзеяння” (Мінск, 17–18 лістапада 2011 г.), XII (57) Рэгіянальнай навукова-практычнай канферэнцыі студэнтаў і магістрантаў “Адукацыя XXI стагоддзя” (Віцебск, 29–30 сакавіка 2012 г.), V Міжнароднай юбілейнай навуковай канферэнцыі “Нацыянальна-культурны кампанент у тэксце і мове” (Мінск, 6–7 снежня 2012 г.), Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі “Сітуацыя і перспектывы развіцця беларуска-расійскага прыгранічча як спецыфічнай сацыякультурнай рэальнасці” (Віцебск, 26 лістапада 2013 г.), XX (67) Рэгіянальнай навукова-практычнай канферэнцыі выкладчыкаў, навуковых супрацоўнікаў і аспірантаў “Навука – адукацыя, прамысловасць, эканоміка” (Віцебск, 12–13 сакавіка 2015 г.), II Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі “Мовная асаблівасць і эфектыўная камунікацыя ў сучасным полікультурным свеце” (Мінск, 17–18 лістапада 2016 г.), Міжнароднай навукова-практычнай завочнай канферэнцыі “Вартасныя арыентацыі і гісторычнае свядомасць насельніцтва беларуска-расійскага прыгранічча” (Віцебск, 2 лютага 2017 г.), Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі “XI Машэраўскія чытанні” (Віцебск, 18 кастрычніка 2017 г.).

Вынікі даследавання выкарыстоўваюцца пры падрыхтоўцы лекцыйных курсаў па этналінгвістыцы і кагнітыўнай лінгвістыцы ва УА “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П. М. Машэрава”; пры падрыхтоўцы лекцыйных і практычных заняткаў па дысцыпліне “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” ва УА “Віцебская ордэна “Знак Пашаны” дзяржаўная акадэмія ветэрынарнай медыцыны”; у адукацыйным працэсе на ўроках беларускай мовы і літаратуры ў ДУА “Сярэдняя школа № 4 г. Віцебска”; на курсах павышэння кваліфікацыі настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры ў ДУДАД “Віцебскі абласны інстытут развіцця адукацыі”.

Апублікаванне вынікаў даследавання. Па тэме дысертацыі апублікавана 31 праца (агульны аб’ём 16,3 аўт. арк.): з іх 1 манаграфія (Віцебск, 2015; 10 аўт. арк.), 5 навуковых артыкулаў (2,1 аўт. арк.) у

выданнях, уключаных у спіс навуковых выданняў, рэкамендаваных ВАК для апублікавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў; 7 артыкулаў у зборніках навуковых прац (1,6 аўт. арк.), у тым ліку 2 – у замежных; 18 артыкулаў у зборніках матэрыялаў навуковых канферэнцый (2,6 аўт. арк.).

Структура і аб’ём дысертацыі. Дысертацыя складаецца з уводзін, агульнай характарыстыкі работы, трох глаў з вывадамі пасля кожнай з іх, заключэння, бібліяграфічнага спіса (296 пазіцый), які ўключае спіс выкарыстаных крыніц (203 пазіцыі), спіс выкарыстаных слоўнікаў (15 пазіцый), спіс крыніц моўнага матэрыялу (47 пазіцый) і спіс публікацый саіскальніка вучонай ступені (31 пазіцыя). Поўны аб’ём дысертацыі складае 140 старонак, у тым ліку асноўны тэкст – 110 старонак, бібліяграфічны спіс – 18 старонак, дадаткі – 12 старонак.

АСНОЎНЫ ЗМЕСТ ДЫСЕРТАЦЫІ

Першая глава дысертацыі “Тэарэтычныя асновы даследавання мастацкага канцэпту” мае аглядава-аналітычны характар і складаецца з чатырох раздзелаў.

У раздзеле 1.1 “*Лінгвакультуралагічны і кагнітыўны кірункі сучаснага мовазнаўства*” разглядаюцца новыя актуальныя кірункі мовазнаўства. Прадстаўлены асноўныя напрацоўкі вучоных у гэтай галіне ведаў, ахарактарызаваны напрамкі сучаснай беларускай лінгвістыкі – этналінгвістыка (М. П. Антропаў, Т. В. Валодзіна), этнафразеалогія (А. У. Даніч, А. С. Дзядова, У. І. Коваль, В. А. Ляшчынская, А. Л. Садоўская), лінгвакультуралогія (М. М. Аляхновіч, Л. В. Леванцэвіч, В. А. Маслава), а таксама распрацоўкі лінгвакультуралагічнага падыходу да навучання ў школе (В. У. Зелянко, М. І. Канюшкевіч, С. У. Нікалаенка). Разгледжаны асноўныя тэрміны лінгвакультуралогіі і кагнітыўнай лінгвістыкі – канцэптуалізацыя, моўная карціна свету, канцэптуальная карціна свету.

У раздзеле 1.2 “*Паняцце канцэпту ў лінгвістычнай літаратуры*” прыведзены трактоўкі тэрміна *канцэпт*, дыферэнцыраваны лінгвістычныя школы, якія займаюцца пытаннямі кагнітыўнай лінгвістыкі. Следам за Ю. С. Сцяпанавым, В. М. Тэлія, Н. Д. Аруцюнавай, В. А. Маславай мы разумеем канцэпт як “паняцце, пагружанае ў культуру”, якое валодае эматыўнасцю, канатацыямі, аксіялагічнае і культурна-спецыфічнае па сваёй прыродзе ўтварэнне. Канцэпт – гэта лінгваментальнае ўтварэнне, вербалізаваны культурны сэнс, які мае імя/імёны ў мове і ўключае ў сябе

значэнне, культурныя канатацыі, паняцце і вобраз, што ляжыць у аснове наймення. Даказваецца, што гэтае азначэнне канцэпту найбольш поўна ўбірае яго сістэмаўтваральныя адзнакі і адпавядае сутнасці паняцця. На аснове аналізу сутнасці тэрміна пададзена метадыка апісання канцэпту на матэрыяле мастацкага тэксту.

У раздзеле 1.3 “*Крытэрыі вылучэння ключавых канцэптаў беларускай ментальнасці*” прыведзена метадыка выяўлення ключавых канцэптаў і ў адпаведнасці з ёй выдзелены тры групы ключавых канцэптаў: агульначалавечыя, або фундаментальныя (*час, прастора, жыццё і інш.*), сацыяльна-культурныя (*сям’я, мова, воля і інш.*) і этнаспецыфічныя канцэпты (у беларускай ментальнасці такім канцэптам можа выступаць *Францыск Скарына*). Устаноўлена, што ключавымі канцэптамі становяцца толькі тыя лінгваментальныя адзінкі, якія аб’ектывуюць з’явы рэчаіснасці, актуальныя і каштоўныя для дадзенай этнакультуры, маюць вялікую колькасць моўных адзінак для сваёй фіксацыі, рэпрэзентуюцца ў тэме парэмій, мастацкіх тэкстаў, неаднаразова рэалізуюцца ў іншых відах мастацтва.

У раздзеле 1.4 “*Мова мастацкай літаратуры як аб’ект вывучэння кагнітыўнай лінгвістыкі і лінгвакультуралогіі*” прыводзяцца тэарэтычныя падставы для разгляду тэксту як формы інтэрпрэтацыі фрагмента свету моўнай асобы. Раскрыта сутнасць лінгвакультуралагічнага аналізу мовы літаратуры, падкрэсліваецца актуальнасць дадзенага кірунку ў метадыцы выкладання мовы і літаратуры на сучасным этапе.

Другая глава “**Вербалізацыя ключавых канцэптаў *Радзіма і сям’я* ў мастацкім дыскурсе**” ўключае два раздзелы.

У раздзеле 2.1 “*Радзіма як ключавы канцэпт у беларускай хрэстаматыйнай літаратуры*” зроблены агляд прац вучоных, якія займаліся вывучэннем дадзенага канцэпту – даследаванняў А. Вяжбіцкай, В. М. Тэлія, Я. А. Гімаева, В. М. Самусевіч, С. Р. Варкачова, Е. Бартмінскага. Адзначаецца, што канцэпт *Радзіма* ў сучаснай айчынай лінгвістыцы з’яўляецца актуальным аб’ектам даследавання з прычыны яго этнічнай маркіраванасці і запатрабаванасці для фарміравання грамадзянскай пазіцыі і нацыянальнай ідэі. Вызначана шырокае намінацьнае поле канцэпту (*Радзіма, Беларусь, Белая Русь, Айчына, наша краіна, родная зямля, родны куток, зямля бацькоў (продкаў), зямля беларуская, Бацькаўшчына, наша бацькаўшчына; наша ціхая старонка, маці наша, край, родны край, мілы край наш, старонка, мілы кут маіх дзядоў, родная прадзедава мяжа, родныя куты, межы родныя, Бацькаўшчына-маці, наша родная зямля, мілы край адвечнай мукі, место, где люді зароділіся і ўскормлены, Старонка Родная, Радзіма мая дарагая, родная зямелька, зямля родненькая; дзяржава, свая*

зямля, зямля бацькоўская, матчына зямля, Літва, бацькоўскі край і інш.), праведзены этымалагічны і семантычны аналізы ядзерных лексічных адзінак, вылучаны і праілюстраваны прыкладамі паняццевыя кампаненты, якія фарміруюць ядро, бліжняю і дальнюю перыферыі дадзенага лінгваментальнага ўтварэння.

Канцэпт *Радзіма* з’яўляецца ключавым у беларускай нацыянальнай свядомасці і стаіць у адным шэрагу з такімі сацыяльнымі каштоўнасцямі, як *народ, воля, мова, сям’я*, што трансліруецца праз мову мастацкіх тэкстаў. Пра гэта сведчаць развітая структура канцэпту (некалькі дзясяткаў вербалізатараў, сярод якіх словы з ацэнчнай семантыкай – *мілы наш край, наша старонка, родная зямелька, куточак родны, зямля, поўная даброшчаў*; ужытыя фразеалагізмы, парэміі – *на Беларусі Бог жыве, не мяняй свой куток на прастору чужую* і інш.), наяўнасць у ёй некалькіх паняццевых складнікаў, якія актуалізуюць у свядомасці чытачоў трывалыя маральна-патрыятычныя ідэалы (‘праца на карысць Радзімы’, ‘ахвяра дзеля Радзімы’, ‘пажаданне росквіту Радзіме’).

Наступныя кампаненты фарміруюць паняццевы змест канцэпту *Радзіма*: ‘прыгажосць прыроды Радзімы’, ‘Радзіма – гэта родная хата, родны куток’, ‘праца на карысць Радзімы’, ‘ахвяра дзеля Радзімы’, ‘гераічнае мінулае Радзімы’, ‘славуць імяны Радзімы’, ‘запавет нашчадкам аберагаць Радзіму’, ‘пажаданне шчасця, росквіту Радзіме’, ‘немагчымасць жыцця без Радзімы’, ‘любоў да Радзімы’, ‘удзячнасць Радзіме’, ‘Радзіма аб’ядноўвае людзей, надае самабытнасць народу’.

Вобразны змест канцэпту прадстаўлены шматлікімі перцэптыўнымі прыметамі, сярод якіх пераважаюць зрокавыя: *Зямля Беларусі! Вачамі азёраў / Глядзіш ты ў празрыстыя высі нябёс* (А. Грачанікаў); *мая Радзіма – / Дзе за бору / Ўыходзіць месяц уначы; Край мой, дзе горы паўсталі ўзнёсла, / Край сініх вод, чаратамі зарослых, / Пушчаў, дзе ў голлі хаваецца сонца* (Я. Баршчэўскі); *Мой край, мой рай бульбяна-жытны! / Зеленадолы, залаты!* (Н. Гілевіч). Адзначаны таксама гукавыя вобразы (*Дзе мой край? / Там, дзе вечную песню пяе Белавежа* (У. Караткевіч); *Мой край [...] Як спеў матулі, старажытны, як песня любай – малады!* (Н. Гілевіч); *Прыедзь у край мой ціхі, / Тут продкаў галасы* (Я. Янішчыц) і тактыльны (*Беларусь – / Поціск цёплых матуліных рук*). Вызначаны і прааналізаваны моўныя і вобразна-выяўленчыя сродкі: эпітэты, метафары (*векавечная Бацькаўшчына, тут рэкі цякуць малаком, гэта край раскрытых душ і дзвярэй; край пакуты, нягодай цяжкаю прыгнуты; Беларусь заручана са шчаснай доляй*), параўнальныя звароты (*як сонца, як маці, як сон*).

Ацэначны кампанент фарміруецца наступнымі моўнымі сродкамі: графічнымі (напісанне з вялікай літары – Радзіма), словаўтваральнымі (памяншальна-ласкальнымі суфіксамі – *куточак*, *зямелька*, *старонка*; выкарыстаннем найвышэйшай формы параўнання прыметніка – **найпрыгажэйшы** [край]), лексічнымі сродкамі (*дарагая*, *святая*, *люблю*, *маё сонца*), сродкамі выразнасці (параўнаннямі – *нібы сонца, як маці*; эпітэты – *сэрцу міла* і інш.); парэміямі (*У сваім краі, як у раі*). Сярод тэкстуальных сродкаў вызначым вершы, прысвечаныя Радзіме, – “Спадчына” Я. Купалы, “Роднаму краю” Я. Коласа, “Беларусі” П. Панчанкі, “У векавечнай бацькаўшчыне клёны”, “Беларуская песня”, “Бацькаўшчына” У. Караткевіча, “Дарагая мая Беларусь” В. Лукшы, “Радзіма мая дарагая” А. Бачылы, “О Беларусь! Старонка дарагая” Л. Якубовіча і інш.

Колькасны аналіз лексем-вербалізатараў і паняццевых кампанентаў дазваляе змадэляваць структуру канцэпту, якая ўключае ядро, бліжняю і дальнюю перыферыі:

Рысунак 1. Структура канцэпту *Радзіма*

У раздзеле 2.2 “Канцэпт сям’я ў мове беларускай літаратуры” зроблены агляд прац лінгвістаў (Н. Л. Дружына, А. А. Калеснікава,

І. У. Мятлушка), якія займаліся вывучэннем моўных сродкаў выражэння канцэпту *сям'я* ў розных тыпах дыскурсу.

Колькасны аналіз разгледжанага моўнага матэрыялу паказвае, што часцей семантызуюцца сямейныя адносіны ‘бацькі–дзеці’ (71% ад агульнай колькасці кантэкстаў), у той час як іншыя адносіны (паміж братамі, паміж мужам і жонкай і інш.) складаюць 29% ад агульнай колькасці зафіксаваных кантэкстаў.

Выяўлена ядро і асноўныя паняццевыя складнікі канцэпту *сям'я* (‘маральны абавязак перад продкамі, ‘адказнасць за іх учынкi’, ‘узаемаадносіны бацькоў і дзяцей’, ‘павага да бацькоў’, ‘хата як частка сям’і’, ‘маці – найдаражэйшая ў свеце’, ‘падабенства ва ўчынках бацькоў і дзяцей’). У мове мастацкай літаратуры адлюстравалася багатая сямейная абраднасць (напрыклад, старажытны звычай *дзядзькаванне*). Выбар пісьменнікамі той ці іншай моўнай адзінкі для вербалізацыі дадзенага семантычнага ўтварэння вызначаецца этнакультурнай адметнасцю (словазлучэнне *бацькоўская буслянка* – ‘сям’я бацькоў’ – пацвярджае сімвалічнае значэнне бусла ў беларускай традыцыйнай культуры а таксама вобразнае ўяўленне сям’і як птушынага гнязда, што пацвярджаецца іншымі мастацкімі кантэкстамі). Прааналізаваны шматлікія моўныя адзінкі – параўнанні (*бедны, як сірата*), фразеалагізмы (*сядзець на бацькоўскай шыі, трымацца за матчыну спадніцу*), парэміі (*якая матка, такое і дзіцятка*), словы з адмоўнай канатацыяй (*байструк* – са слоўнікавай паметай *груб.* як сведчанне негатыўнага стаўлення да пазашлюбнага дзіцяці). Для вобразнага ўяўлення канцэпту выкарыстоўваюцца лексемы *хата, гняздо*, што семантызуюцца ўстойлівымі зваротамі *бацькоўская хата, бацькоўскае гняздо*.

Вобраз маці мае шырокую рэпрэзентацыю ў хрэстаматычных тэкстах. Моўныя і вобразна-выяўленчыя сродкі стварэння вобраза маці разнастайныя: словы з памяншальна-ласкальнымі суфіксамі (матуля, мамачка, мамулька), парэміі (*Ад злой маткі – злыя і дзеткі, Дзеўка маткай красна, Як дзіця плача, маткі сэрца з жалю скача*), параўнанні (*песціць шчыра ўсіх, як матка; гэтак дорыць ласку, як маці родная; чалавек заўсёды сумуе на сваёй роднай зямлі, як дзіця на маці*), сталыя эпітэты, звароткі (мамачка-галубачка, маці залатая), вершы-прысвячэнні маці (“Мама” С. Грахоўскага, “З вайны сустрэлі мацяркi сыноў”, “Я са шляхоў далёкіх...” В. Зуёнка, “Маці” Н. Гілевіча, паэма А. Куляшова “Маці”). Разгледжаныя моўныя сродкі ствараюць шматгранны вобраз маці са станоўчай канатацыяй. У мове мастацкай літаратуры заўважаецца асаблівае стаўленне беларускага народа да сірот, што выявілася ў моўных зваротах, формах слоў тыпу *сірацінка, сіраціначка*.

Аналіз моўнага матэрыялу, які аб'ектывуе канцэпт *сям'я*, дазваляе зрабіць экстралінгвістычныя вывады пра інстытут *сям'і* ў беларускім грамадстве, прасачыць яго эвалюцыю.

Рысунк 2. Структура канцэпту *сям'я*

У трэцяй главе "Моўныя сродкі аб'ектывацыі канцэптаў *народ, мова, воля* ў мастацкай літаратуры" выяўлена вербалізацыя ключавых канцэптаў *народ, мова, воля* ў беларускай літаратуры. У працы даказана наяўнасць агульначалавечага кампанента і нацыянальна-культурнай спецыфікі моўнай рэпрэзентацыі дадзеных канцэптаў.

У раздзеле 3.1 "Канцэпт *народ* як увасабленне дамінантных рыс беларускай ментальнасці" вызначаны лексемы-вербалізатары дадзенага лінгваментальнага ўтварэння (*беларусы, браты, братцы, народ, мой народ, наш народ, дарагі мой народзе, беларускі народ, мы, нашчадкі Каліноўскага, сыны Радзімы, дочки, сыны, землякі, сцішаны і грозны народ, народ твой маленькі, народ, які ніколі не крыўдзіў другіх, грамадзяне беларускія, нашы людзі, мужны і адвечны народ, беларускі сярмяжны народ, сын герояў і багоў, унукі Скарыны, ліцвіны, тутэйшыя, русіны, люд, беларускія людзі, грамада, мазольных рук мільёны, дзеці Беларусі, люд паспаліты, браты мае родныя, брат мой беларусін; братанькі, хлопцы – беларусікі і інш.*). На аснове слоўнікавых дадзеных вызначана семантыка і паходжанне ядзерных

лексем канцэпту. Выяўлены і пацверджаны кантэкстамі з мастацкіх твораў такія паняццевыя кампаненты, як ‘абуджэнне самасвядомасці беларусаў’, ‘гістарычная памяць беларусаў’, ‘сувязь народа і Радзімы’ і інш.

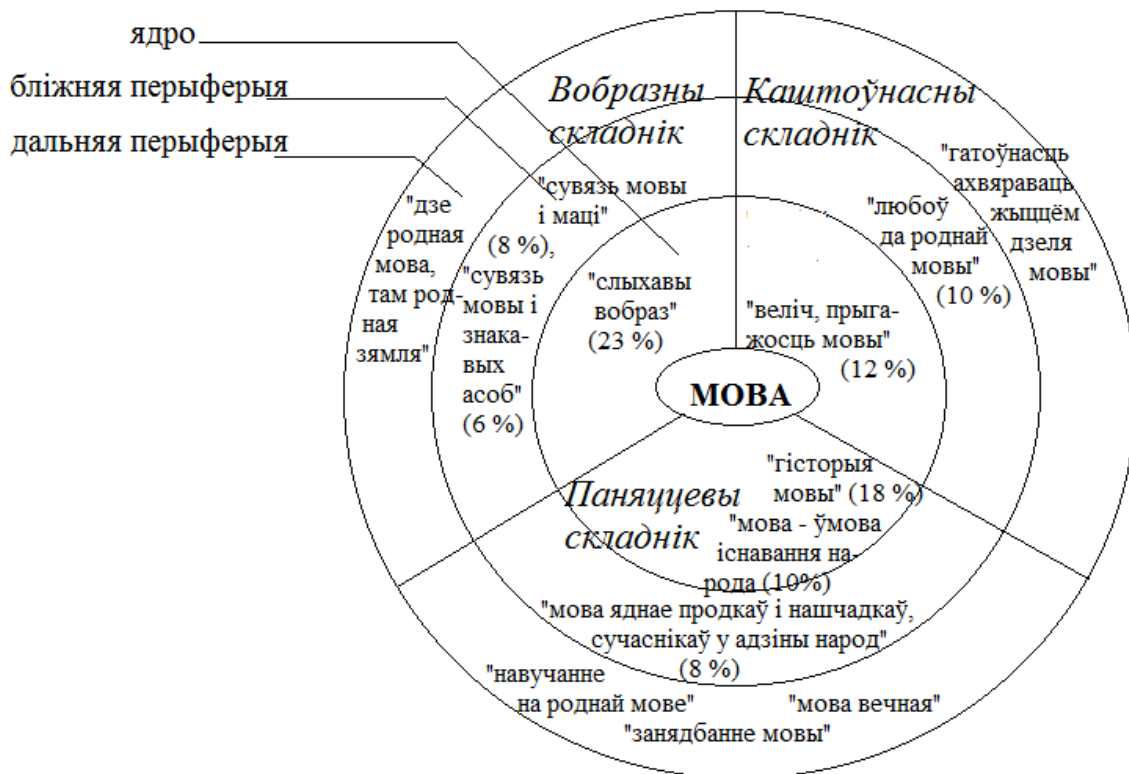

Рысунак 3. Структура канцэпту *народ*

Мадэляванне канцэпту *народ* дазволіла выявіць вобраз беларусаў у моўнай свядомасці пісьменнікаў-класікаў, апісаць дамінантныя рысы беларускай ментальнасці. Канцэпт *народ* рэканструюецца як калектыўная асоба, якая валодае розумам і пачуццямі; гэта спараджэнне сваёй Радзімы як геаграфічнага, гістарычнага, сацыяльнага і духоўнага асяроддзя. Так, з прыведзеных намі кантэкстаў вынікае сувязь народа і прыродных багаццяў нашай краіны, якія беларусы аберагаюць і ўсведамляюць як частку сябе і якія таксама паўплывалі на характар народа. Вызначаны такія рысы ментальнасці беларусаў, як міралюбівы характар, гаспадарлівасць, вальналюбства, цяжарнасць, гаспадарлівасць, аптымізм, таленавітасць, маўклівасць, сціпласць, мужнасць, гордасць, ахвярнасць, вынослівасць, любоў да сям'і, дабыня, гумар: *Беларусам прыродна ўласцівая павага да іншых народаў і памяркоўнасць да таго, хто думае іначай* (У. Караткевіч); *Госці ведалі, што народ, да якога ім дарога належыла, быў сэрца мяккага, рупны гасцінаю і багаццем асаблівым адзначаўся* (Я. Купала) і інш. Як адмоўныя рэпрэзентуюцца наступныя рысы беларускага народа: бяспамяцтва (*Ахвотна забываем, што мы, / Хто мы. /*

Згадаюць / Нашай памяці вякі! Р. Барадулін), прыстасавальніцтва (Непрытульны мы народ... І гэты ганебны гандаль радзімай на працягу сямі стагоддзяў... У. Караткевіч), панурасць, балбатлівасць.

У раздзеле 3.2 “Рэпрэзентацыя канцэпту мова ў мастацкім дыскурсе” вызначана намінацыйнае поле канцэпту, дадзены этымалагічны і лексікалагічны каментарыі да ядзернай адзінкі. Адзначана роля беларускай мовы як фактару нацыянальнай свядомасці, сімвала і сродку нацыянальнай самаідэнтыфікацыі ў сучасным грамадстве.

Рысунак 4. Структура канцэпту мова

Ядро канцэпту мова складаецца з наступных паняццевых кампанентаў: ‘прыгажосць беларускай мовы’, ‘любое да роднай мовы’, ‘мова як сродак з’яднання продкаў і нашчадкаў, людзей у адзіны народ’, ‘мова як спадчына і завет’. Перыферыяльнымі кампанентамі з’яўляюцца наступныя: ‘дзе родная мова, там і родная зямля’, ‘родная мова – мова навучання’, ‘мова яднае душы людзей’, ‘мова – умова існавання народа’, ‘мова – святыня народа, бяссмерце яго’, ‘мова дзяржавы, законаў’, ‘мова ад маці’, ‘мова – вечная/знікаючая існасць’, ‘гатоўнасць ахвяраваць жыццём дзеля мовы’, ‘занядбанне мовы’.

Ацэначная зона дадзенага канцэпту прадстаўлена шматлікімі кантэкстамі: *родная мова, хоць бедная мова, / Мілей найбагатшай чужой* (Я. Купала); *Як скарб дарагі, перададзены ў спадчыну, / У сэрцы хавае народ мой ад здрад* (К. Цвірка); *ты мой скарб дарагі – найсвятлейшая спадчына*

(Я. Крупенька); *Тая гордая мова, якую й тады не забудзем, / Калі сонца з зямлёю ў апошні заглябляцца змрок* (У. Караткевіч); *Кожны народ мае хаця б адзін геніяльны твор, і гэты твор – мова* (А. Разанаў); *Наша мова для нас святая, бо яна нам ад Бога даная* (Ф. Багушэвіч). У вобразным кампаненце пераважаюць гукавыя характарыстыкі: *пявучая, як голас птушкі; жаўруковая музыка; звон вялікі, з срэбра літы* і інш.

Аналіз кантэкстаў, у якіх вербалізуецца канцэпт *мова*, дазваляе прасачыць гісторыю беларускай мовы, вызначыць перыяды росквіту і заняпаду беларускай мовы. Дадзенае лінгваментальнае ўтварэнне рэпрэзентуецца ў мастацкай літаратуры як існасць, што аб’ядноўвае людзей у нацыю і перадаецца ад продкаў да нашчадкаў як каштоўная спадчына. Менавіта адсюль вынікае неабходнасць захавання роднай мовы беларусамі. У шматлікіх кантэкстах *мова* рэканструюецца як прыгожая, багатая, лаканічная. Мастакі слова кажуць пра любоў да яе, немагчымасць жыцця без роднай мовы.

У раздзеле 3.3 “*Аб’ектывацыя канцэпту воля ў мове мастацкай літаратуры*” выяўлена намінацыйнае поле канцэпту, разгледжаны ядзерныя адзінкі, іх лексічнае значэнне і паходжанне. Колькасны аналіз кантэкстаў паказаў, што найчасцей у беларускай мастацкай літаратуры ідзе гаворка пра волю народа (Радзімы), а не асобы, чалавека (59% кантэкстаў і 41% адпаведна). Такім чынам, можна сцвярджаць, што гэты канцэпт актуальны для беларускай нацыі і стаіць у адным шэрагу з такімі каштоўнасцямі, як Радзіма, народ, мова.

Вобразны кампанент канцэпту вызначаецца як вецер (паветра) свабоды, волі, атаясамліванне са сцягам. Ацэначная зона мастацкага канцэпту *воля* аб’ектывуецца наступнымі кантэкстамі: *прыстойнаму чалавеку даражэй за ўсё на свеце яго свабода; на тым святым, што мы завем “Свабода!”; за свабоду жыццё б даў бы* (Ф. Багушэвіч) і інш.

У самай вялікай групе кантэкстаў-вербалізатараў канцэпту *воля* сцвярджаецца, што свабода – найвышэйшая маральная каштоўнасць, а таму семантычная апазіцыя ‘*свабода – няволя*’ ўяўляецца бядой, цяжкім выпрабаваннем. Для найбольш поўнага апісання канцэпту *воля* ў творах школьнай праграмы па беларускай літаратуры дадзенае семантычнае ўтварэнне разгледжана ў дыяхранічным аспекце. Так, яшчэ ў XVI ст. Леў Сапега ў Прадмове да Статута Вялікага Княства Літоўскага даволі поўна раскрыў сутнасць паняцця *воля*, адзначыў важнасць асабістай незалежнасці для кожнага чалавека і абмежаванне яе законам. Паняццевае нападзенне канцэпту *воля* звязана з асобай К. Каліноўскага (“Мужыцкая праўда” К. Каліноўскага, творы У. Караткевіча, Я. Сіпакова). Адлюстравалася

імкненне беларускага народа да вызвалення ад войнаў, уціску суседніх народаў.

Падмацавана прыкладамі з мастацкіх тэкстаў цесная ўзаемасувязь ключавых канцэптаў: *Край баіца размовы пра волю, / Край згубіў сваю мову / І матчынай песні напеў* (У. Караткевіч. Паўлюк Баграм); *патрэбна яшчэ нешта, што злучае людзей у суцэльны народ, – гэта родная мова* (Цётка. Шануйце роднае слова) і інш.

Дыяхранічны аспект даследавання канцэптаў рэпрэзентаваў эвалюцыю лінгваментальных адзінак у моўнай свядомасці беларускіх пісьменнікаў як яркіх прадстаўнікоў беларускага народа. У хрэстаматыйных творах засведчаны важныя падзеі айчыннай гісторыі, адлюстраваны шлях беларусаў да незалежнасці, гісторыя развіцця беларускай мовы.

Рысунак 5. Структура канцэпту *воля*

Асноўныя навуковыя вынікі дысертацыі

1. Сярод актуальных аспектаў сучасных лінгвістычных даследаванняў вылучаецца праблема ўзаемадэявання мовы і культуры, асаблівасці адлюстравання духоўнага свету моўнымі сродкамі. Антрапацэнтрычны кірунак, які актыўна развіваецца ў сучаснай лінгвістыцы, ставіць перад даследчыкамі новыя задачы – даследаваць ментальныя адзінкі – канцэпты, якія з’яўляюцца элементамі канцэптасферы і мадэлююць моўную свядомасць індывіда і нацыі ўвогуле. Прыведзена метадыка выяўлення ключавых канцэптаў беларускай лінгвакультуры і ў адпаведнасці з ёй выдзелены тры групы ключавых канцэптаў: агульначалавечыя, або фундаментальныя (*час, прастора, жыццё* і інш.), сацыяльна-культурныя (*сям’я, мова, воля* і інш.) і этнаспецыфічныя канцэпты (у беларускай ментальнасці такім канцэптам можа выступаць *Францыск Скарына*). Устаноўлена, што ключавымі канцэптамі становяцца толькі тыя лінгваментальныя адзінкі, якія аб’ектывуюць з’явы рэчаіснасці, актуальныя і каштоўныя для дадзенай этнакультуры, маюць вялікую колькасць моўных адзінак для сваёй фіксацыі, рэпрэзентуюцца ў тэме парэмій, мастацкіх тэкстаў, неаднаразова рэалізуюцца ў іншых відах мастацтва. Абгрунтавана мэтазгоднасць вывучэння ключавых сацыякультурных канцэптаў для патрэб нацыянальнай адукацыі і выхавання [9; 10].

2. Даследаваўшы змест канцэпту *Радзіма* ў мастацкіх тэкстах, мы пацвердзілі меркаванне аб тым, што дадзены канцэпт займае найважнейшае месца ў мастацкай літаратуры, а значыць і ў масавай свядомасці беларускага народа. Пра гэта сведчаць развітая структура канцэпту, наяўнасць у ёй вобразнага, каштоўнаснага і паняццевага складнікаў. Устойлівасць канцэпту *Радзіма* ў моўнай карціне свету беларусаў абапіраецца на тое, што яго ядро мае старажытнае паходжанне. У беларускай мове слова *Радзіма* мае некалькі значэнняў, адно з якіх (‘месца нараджэння’) найбольш блізкае да яго архаічнага кораня, у якім замацавалася архетыпічнае ўяўленне аб радзіме як маці, сям’і, уласным доме [2; 5; 26].

Выяўлены моўныя адзінкі – лексемы, параўнанні, фразеалагізмы, парэміі, якія нясуць важную інфармацыю пра народнае ўяўленне аб сям’і. Вызначана месца дадзенага канцэпту ў сістэме ключавых канцэптаў – *Радзіма, народ*. Як і гэтыя канцэпты, дадзенае лінгваментальнае ўтварэнне ўяўляецца вялікай каштоўнасцю ў моўнай свядомасці беларусаў. Здаўна ў

беларусаў *сям'я* лічылася маральнай і гаспадарчай асновай агульнапрынятага ладу жыцця [6; 16].

Па сутнасці, у кантэкстах твораў беларускіх пісьменнікаў пра беларусаў фрагментарна і разам з тым даволі падрабязна апісаны меркаванні пра беларускі народ, або нацыянальныя аўтастэрэатыпы. Ва ўсіх падобных меркаваннях, стэрэатыпах ёсць пэўная доля ўмоўнасці, суб'ектыўнасці. Тым не менш, у цэлым яны адлюстроўваюць найбольш тыповыя рысы псіхалогіі нашай этнічнай супольнасці [3; 12; 13; 27].

Канцэпт *мова* рэпрэзентуецца ў мастацкай літаратуры як існасць, што аб'ядноўвае людзей у нацыю і перадаецца ад продкаў да нашчадкаў як каштоўная спадчына. Менавіта адсюль вынікае неабходнасць захавання роднай мовы беларусамі. У пераважнай большасці кантэкстаў мова рэканструюецца як прыгожая, багатая, лаканічная [4].

У змесце канцэпту *воля* ўтрымліваецца інфармацыя пра шлях беларускага народа да незалежнасці ў розныя перыяды гісторыі, такія паняццевыя кампаненты, як 'асабістая воля абмяжоўваецца законам', 'воля – найвышэйшая маральная каштоўнасць' нясуць у сабе інфармацыю пра характэрныя рысы ментальнасці беларускага народа [30].

3. Як паказала рэканструкцыя структуры найважнейшых канцэптаў беларускай ментальнасці, усе яны маюць складаную полевую структуру. Дадзеныя факты могуць быць прадстаўлены ў выглядзе мадэлі. Пад мадэллю мы разумеем схему, якая ўзнаўляе аб'ект даследавання ў найбольш агульным выглядзе. Канструяванне мадэлі – не толькі адзін са сродкаў адлюстравання моўных з'яў, але і аб'ектыўны практычны крытэрыі праверкі сапраўднасці ведаў пра мову. Таму метады мадэлявання з'яўляецца адным з запатрабаваных на сённяшні дзень па прычыне яго ўніверсальнасці. У даследаванні прадстаўлены мадэлі структур даследаваных канцэптаў, у якіх вылучана ядро, бліжня і дальняя перыферыі.

Праведзены аналіз вобразнага зместу і паняццевых кампанентаў дазваляе нам змадэляваць канцэпт *Радзіма*, вылучыўшы асноўныя яго прыметы (у навуковай літаратуры яны называюцца бліжняй перыферыяй, актыўным пластам, калядзерным полем) і дадатковыя прыметы. Члянэнне зместу канцэпту адбываецца па "крытэрыі яскравасці кагнітыўных прымет" (тэрмін І. А. Сцерніна) і колькасных падліках. Паняццевыя кампаненты "багацце і прыгажосць Радзімы" (18% ад агульнай колькасці кантэкстаў), "любоў да Радзімы" (14% ад агульнай колькасці кантэкстаў), "Радзіма-маці" (13% ад агульнай колькасці кантэкстаў), "немагчымасць шчаслівага жыцця без Радзімы" (10 % ад агульнай колькасці кантэкстаў), "прэцэдэнтныя імёны

Радзімы” (8 % ад агульнай колькасці кантэкстаў) складаюць ядро канцэпту Радзіма.

Вобразны і паняццевыя кампаненты ‘ўшанаванне Радзімы’ (6% ад агульнай колькасці кантэкстаў), ‘гатоўнасць ахвяраваць жыццём дзеля Радзімы’ (4,8% ад агульнай колькасці кантэкстаў), ‘пажаданне росквіту Радзіме’ (4% ад агульнай колькасці кантэкстаў), ‘удзячнасць Радзіме’ (4% ад агульнай колькасці кантэкстаў), ‘абарона Радзімы’ (2,8 % ад колькасці зафіксаваных кантэкстаў) уваходзяць у бліжнюю перыферыю канцэпту.

Зыходзячы з яркавасці паняццевых кампанентаў, ядро канцэпту *сям’я* мадэлюецца з наступных тэматычных груп: “гісторыя і традыцыі *сям’і*” (25,5% ад агульнай колькасці кантэкстаў), “роля маці ў *сям’і*” (13,2% ад агульнай колькасці прааналізаваных кантэкстаў), “павага да бацькоў” (11 % ад агульнай колькасці кантэкстаў), “падобнасць, пераемнасць бацькоў і дзяцей” (9,5% ад агульнай колькасці кантэкстаў). *Сям’я* як найвялікшая каштоўнасць характарызуецца ў 45% ад усёй колькасці кантэкстаў, таму ацэначны кампанент уваходзіць у ядро дадзенага канцэпту. Вобразнае ўяўленне канцэпту – хата, гняздо, што семантызуецца ўстойлівымі зваротамі *бацькоўская хата*, *бацькоўскае гняздо*, таксама ўваходзіць у цэнтр разгледжанага семантычнага ўтварэння.

У мастацкім дыскурсе выяўлена больш за 30 лексічных варыянтаў вербалізацыі канцэпту *народ*. У ядро дадзенага лінгваментальнага ўтварэння ўваходзяць наступныя паняццевыя кампаненты: “супольнасць, што склалася гістарычна і вызначаецца ўсведамленнем свайго адзінства і адрознення ад іншых падобных утварэнняў” (20,5% ад агульнай колькасці кантэкстаў), “захаванне нацыянальнай ідэнтычнасці, абуджэнне нацыянальнай свядомасці” (17%), “гістарычная памяць” (11%) “сувязь з роднай прыродай, зямлёй” (9%).

Каштоўнасны кампанент прадстаўлены амбівалентна: 25% ад агульнай колькасці кантэкстаў характарызуюць народ як неацэнную каштоўнасць, і разам з тым 10% кантэкстаў утрымліваюць негатыўную ацэнку беларусаў. Бліжнюю перыферыю канцэпту складаюць паняццевыя кампаненты “мірны характар” (6,5%), “гасціннасць” (6%), “сувязь народа і песняра-прарока” (5,8%), “вайна ў жыцці беларусаў” (5,5%), “прыгнёт з боку іншых народаў” (5%), “вальналюбства” (5%), “цярплівасць” (5%). Вобразны кампанент мадэлюецца не толькі як калектыўная асоба, але і як жывая істота, якая валодае сэрцам, душой, памяццю і іншымі чалавечымі прыметамі.

Ядро канцэпту *мова* складаецца з паняццевых кампанентаў: “гісторыя беларускай мовы” (18% ад агульнай колькасці кантэкстаў), “веліч, прыгажосць беларускай мовы” (11,5%), “любоў да роднай мовы” (10%),

“мова – умова існавання народа” (9,5%), “мова з’ядноўвае продкаў і нашчадкаў, людзей у адзіны народ” (8%). Вобразны кампанент прадстаўлены шматлікімі характарыстыкамі (*п’явучая, як голас птушкі; і сівая, і разам сучасная, як харошы, жывы чалавек; жаўруковая музыка; звон вялікі, з срэбра літы; чыстае; як сонца, агністае; як Нёман, празрыстае; найвялікшае сонца і інш.*). Адзначана этнакультурная маркіраванасць вобразна-выяўленчых сродкаў, а таксама выяўлена перавага гукавых характарыстык мовы, што выклікана асацыятыўнай сувяззю ‘мова – слухаць’ [4].

Ядро канцэпту фарміруецца наступнымі тэматычнымі групамі: “свабода – найважнейшая маральная каштоўнасць, лепшая доля” (25%), “воля ў гістарычным аспекце” (11, 4%), “няволя – цяжкія пакуты” (10%), “беларусы – свабодны і вольналюбівы народ” (6%). Бліжнюю перыферыю дадзенага лінгваментальнага ўтварэння складаюць паняццевыя кампаненты “связь волі з асобай К. Каліноўскага” (5,5%), “вечер, паветра свабоды” (4,5% ад агульнай колькасці зафіксаваных кантэкстаў), “воля і закон” (3,7% ад агульнай колькасці кантэкстаў). Вобразны кампанент канцэпту ўяўляецца як *сцяг, вечер*. Дальняя перыферыя ўключае паняццевыя кампаненты “связь волі і роднай мовы”, “даецца Богам”, прадстаўленыя невялікай колькасцю кантэкстаў.

4. З’яўленне нацыянальнага мастацкага тэксту выступае паказчыкам духоўнага нараджэння нацыі, яе этнакультурнага самаўсведамлення. Лінгвакультуралагічны аналіз мастацкіх тэкстаў і вывучэнне ключавых канцэптаў раскрывае ментальнасць народа (спосаб успрымання свету, духоўнага адзінства людзей, узроўню грамадскай свядомасці) і яго культуру праз мову. Мова мастацкай літаратуры з’яўляецца каштоўным матэрыялам для вывучэння культуры і мыслення народа, да якога яна належыць. У мастацкай літаратуры вылучаецца набор ключавых канцэптаў, якія з’яўляюцца стрыжнёвымі ў беларускай ментальнасці ўвогуле і літаратуры ў прыватнасці [28]. Так, з улікам выбраных крытэрыяў намі выдзелены наступныя ключавыя канцэпты беларускай ментальнасці – *час, прастора, Радзіма, сям’я, народ, мова, воля, шчасце, каханне, душа* [1]. У дадзеным даследаванні выяўлена культурна маркіраванае ўспрыманне пісьменнікамі такіх ключавых агульнакультурных канцэптаў, як *Радзіма, сям’я, народ, воля, мова*. Гэта дазваляе гаварыць пра існаванне своеасаблівага светабачання беларусаў, якое выяўляецца ў мастацкіх тэкстах [7; 11; 23; 24; 25].

Моўная карціна свету складваецца са спецыфічных, характэрных для дадзенай мовы канцэптаў, стэрэатыпаў моўнай і культурнай свядомасці. Упершыню змадэляваны фрагмент моўнай карціны свету беларусаў –

мастацкая карціна свету, у якой сумяшчаецца як агульначалавечае, так і нацыянальна маркіраванае і індывідуальна-аўтарскае напаўненне.

Ключавыя канцэпты *Радзіма, сям'я, народ, мова, воля* з'яўляюцца найбольш важнымі для спасціжэння каштоўнасцей любой нацыі, а таксама сэнсу мастацкіх твораў. Яны, у сукупнасці са звязанымі з імі рэаліямі і нацыянальнымі традыцыямі, уяўляюць сабой канцэпты ўніверсальныя, але этнічна асэнсаваныя, гістарычна даўнія, пастаянныя, бо ўваходзяць у набор канцэптаў сучаснай свядомасці мноства народаў.

Аналіз зместу ключавых канцэптаў у беларускай літаратуры дазволіў выявіць дадатковыя сэнсы да ўжо вызначанага на папярэдніх этапах (праца са слоўнікамі, фразеалагічным фондам, фальклорам). Мастацкія канцэпты ўваходзяць у зместавую структуру нацыянальных канцэптаў, бо мастацкая карціна свету – гэта частка нацыянальнай карціны свету, а пісьменнік – творца культурных каштоўнасцей. Індывідуальна-нацыянальныя рысы менталітэту адлюстроўваюцца ў марфалагічных, лексічных, фразеалагічных, сінтаксічных і кампазіцыйных характарыстыках тэксту, яго тэматыцы, канцэптуальнай структуры [8; 14; 15; 17; 18; 19; 20; 21; 22; 29; 31].

Рэкамендацыі па практычным выкарыстанні вынікаў

Вынікі дысертацыі могуць быць выкарыстаны у навукова-метадычнай практыцы пры чытанні лекцый і правядзенні практычных заняткаў па лінгвакультуралогіі і кагнітыўнай лінгвістыцы; у навукова-даследчай працы ў працэсе распрацоўкі тэарэтычных пытанняў праблемы ўзаемаадносін мовы, культуры і ментальнасці народа. Прапанаваная метадыка рэканструкцыі зместу мастацкіх канцэптаў і мадэлявання іх структуры можа выкарыстоўвацца як ўзор для іншых даследаванняў канцэптаў у розных тыпах дыскурсу. Прадстаўлены ў рабоце фактычны матэрыял можа выкарыстоўвацца ў лексікаграфічнай практыцы пры ўкладанні тлумачальных слоўнікаў і слоўнікаў канцэптаў.

Магчымасці практычнага выкарыстання вынікаў дысертацыйнага даследавання пацверджаны актамі ўкаранення.

СПІС ПУБЛІКАЦЫЙ САІСКАЛЬНІКА ПА ТЭМЕ ДЫСЕРТАЦЫІ

Манаграфія

1. Півавар, К. С. Беларуская ментальнасць у моўнай прасторы мастацкага тэксту : манаграфія / К. С. Півавар. – Віцебск : Віцеб. дзярж. ун-т, 2015. – 155 с. (Рэц.: *Дзядова, А. “Не мяняй свой куток на прастору*

чужую...”: Пра кнігу “Беларуская ментальнасць у моўнай прасторы мастацкага тэксту” К. Півавар. – Роднае слова. 2016. – № 2. – С. 47.)

Артыкулы ў навуковых часопісах, уключаных ВАК Рэспублікі Беларусь у Пералік навуковых выданняў для апублікавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў

2. Вінакурава (Півавар), К. С. Мастацкі канцэпт “Радзіма” і яго моўная рэпрэзентацыя: на матэрыяле паэзіі Р. Барадуліна і У. Караткевіча / К. С. Вінакурава // Веснік Магілёўск. дзярж. ун-та. – 2013. – № 1 (41). – С. 67–72.

3. Півавар, К. “Сын герояў і багоў”: канцэпт *народ* у мове беларускай літаратуры / К. Півавар // Роднае слова. – 2014. – № 8. – С. 34–38.

4. Півавар, К. “Не пакідайце ж мовы нашай беларускай...”: рэпрэзентацыя канцэпту *мова* ў беларускай літаратуры / К. Півавар // Роднае слова. – 2015. – № 2. – С. 56–59.

5. Півавар, К. Рэпрэзентацыя канцэпту *радзіма* ў мове беларускай літаратуры / К. Півавар // Роднае слова. – 2015. – № 8. – С. 26–30.

6. Півавар, К. Моўныя сродкі стварэння вобраза маці ў беларускай літаратуры / К. Півавар // Роднае слова. – 2016. – № 10. – С. 38–41.

Артыкулы ў зборніках навуковых прац

7. Вінакурава (Півавар), К. С. Нацыянальная культура ў мове мастацкага тэксту (на прыкладзе паэзіі Р. Барадуліна) / К. С. Вінакурава // Нацыянальная мова і нацыянальная культура: аспекты ўзаемадзеяння : зб. навук. арт. II Міжнар. навук. канф. / Беларус. дзярж. пед. ун-т ; рэдкал.: В. Д. Старычонок, Д. В. Дзятко [і інш.] – Мінск, 2011. – С. 52–55.

8. Вінакурава (Півавар), К. С. Функцыянаванне фразеалагізмаў у паэзіі Р. Барадуліна і У. Караткевіча / К. С. Вінакурава // Славянская фразеология в синхронии и диахронии: сб. науч. ст. / Гомел. гос. ун-т ; редкол. : В. И. Коваль (отв. ред.) [и др.]. – Гомель, 2011. – Вып. 1 – С. 170–173.

9. Винокурова (Пивовар), Е. С. Концепт и его роль в изучении языков / Е. С. Винокурова // Актуальные проблемы русского языка и методики его преподавания: традиции и инновации : сб. ст. XIV Всерос. науч.-практ. конф. молодых ученых с междунар. участием / Рос. ун-т дружбы народов ; ред.: В. М. Шаклеин. – Москва, 2012. – С. 62–65.

10. Вінакурава (Півавар), К. С. Параўнанне як аб’ект лінгвакультуралагічнага аналізу (на матэрыяле твораў Р. Барадуліна) / К. С. Вінакурава // Актуальныя праблемы мовазнаўства і лінгвадыдактыкі :

зб. навук. арт. / Брэсц. дзярж. ун-т ; рэдкал.: М. І. Новік [і інш.]. – Брэст, 2011. – С. 74–77.

11. Пивовар, Е. С. Программная школьная художественная литература как материал для реконструкции концептосферы белорусов / Е. С. Пивовар // Лингвистика XXI века : сб. науч. ст. : к 65-летнему юбилею проф. В. А. Масловой / ред.: В. В. Колесов, М. В. Пименова, В. И. Теркулов. – Москва, 2013. – С. 870–875.

12. Півавар, К. С. Памяць пра вайну ў беларускай мастацкай літаратуры: лінгвакультурны аспект / К. С. Півавар // Віцебшчына ў гады Вялікай Айчыннай вайны : зб. навук. арт. / склад.: А. А. Крыварот [і інш.] ; рэдкал.: А. А. Каваленя (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2015. – С. 278–283.

13. Півавар, К. С. Каштоўнасны кампанент канцэпту *народ*: моўнае выражэнне ў мастацкім тэксце / К. С. Півавар // Аксиологический диапазон художественной литературы : сб. науч. ст. / Витеб. гос. ун-т ; сост.: В. Ю. Боровко [и др.]. – Витебск, 2017. – С. 288–290.

Матэрыялы і тэзісы навуковых канферэнцый

14. Вінакурава (Півавар), К. С. Нормы паводзін беларусаў у люстэрку фразеалогіі / К. С. Вінакурава // III Машеровские чтения : материалы Регион. науч.-практ. конф. студ., магистр. и аспирант., Витебск, 24–25 марта 2009 г. / Витеб. гос. ун-т ; редкол.: И. М. Прищепа [и др.]. – Витебск, 2009. – С. 170–171.

15. Вінакурава (Півавар), К. С. Нацыянальна-культурны кампанент у мастацкім тэксце (на прыкладзе аповесці В. Быкава “Знак бяды” / К. С. Вінакурава // От идеи к инновации : материалы XVI Респ. студ. науч.-практ. конф., Мозырь, 23 апр. 2009 г., : в 2 ч. / Мозыр. гос. пед. ун-т. ; ред.: В. В. Валетов. – Мозырь, 2009. – Ч. 1. – С. 159–160.

16. Вінакурава (Півавар), К. С. Этнакультурны кампанент мовы ў паэтычным радку Р. Барадуліна / К. С. Вінакурава // Мова і літаратура ў XXI стагоддзі: актуальныя праблемы даследавання : матэрыялы Рэсп. навук.-практ. канф. маладых вучоных, Мінск, 26 сакав. 2010 г. / Беларус. дзярж. ун-т. – Мінск, 2010. – С. 89–92.

17. Вінакурава (Півавар), К. С. Моўныя сродкі стварэння вобраза маці ў паэзіі Р. Барадуліна / К. С. Вінакурава // От идеи – к инновации : материалы XVII Респ. студ. науч.-практ. конф., Мозырь, 29 апр. 2010 г. : в 2 ч. / Мозыр. гос. пед. ун-т ; редкол. : И. Н. Кравевич (отв. ред.) [и др.]. – Мозырь, 2010. – Ч. 2. – С. 80–81.

18. Вінакурава (Півавар), К. С. Этнакультурны змест колерапісу ў паэзіі Р. Барадуліна / К. С. Вінакурава // Беларуская мова і літаратура ў славянскім

этнакультурным кантэксце : матэрыялы Рэсп. навук.-практ. канф., Віцебск, 21–22 кастр. 2010 г. / Віцеб. дзярж. ун-т ; рэдкал.: Г. А. Арцямёнак (адк. рэд.) [і інш.]. – Віцебск, 2010. – С. 20–22.

19. Вінакурава (Півавар), К. С. Міфалогія і фальклор у паэзіі Р. Барадуліна: этналінгвістычны аспект / К. С. Вінакурава // Фальклор і сучасная культура : матэрыялы III Міжнар. навук.-практ. канф., Мінск, 21–22 крас. 2011 г. : у 2 ч. / Беларус. дзярж. ун-т ; рэдкал.: І. С. Роўда [і інш.]. – Мінск, 2011. – Ч. 2 – С. 102–104.

20. Вінакурава (Півавар), К. С. Моўны этыкет беларусаў праз прызму паэзіі Р. Барадуліна: лінгвакультуралагічны аспект / К. С. Вінакурава // От идеи – к инновации : материалы XVIII Респ. студ. науч.-практ. конф., Мозырь, 28 апр. 2011 г. / Мозыр. гос. пед. ун-т ; редкол.: И. Н. Каралевич. – Мозырь, 2011. – С. 178–179.

21. Вінакурава (Півавар), К. С. Рэлігійны светапогляд беларусаў у паэзіі Р. Барадуліна: лінгвакультуралагічны аспект / К. С. Вінакурава // Скарына і наш час : матэрыялы V Міжнар. навук. канф., Гомель, 14–15 кастр. 2011 г.: / Гомел. дзярж. ун-т. ; рэдкал.: А. А. Станкевіч (гал. рэд.) [і інш.]. – Гомель, 2011. – С. 253–255.

22. Вінакурава (Півавар), К. С. Канцэпт *лёс*, *доля* ў мове паэзіі Р. Барадуліна і У. Караткевіча / К. С. Вінакурава // Фальклор, гісторыя і літаратура беларусаў у кантэксце культурнай спадчыны славян : матэрыялы Рэсп. студ. навук.-практ. канф., Брэст, 19 кастр. 2011 г. / Брэсц. дзярж. ун-т ; рэд. кал.: З. П. Мельнікава [і інш.]. – Брэст, 2012. – С. 21–23.

23. Вінакурава (Півавар), К. С. Лінгвакультуралагічны аналіз перакладаў паэзіі Р. Барадуліна І. Шклярэўскім / К. С. Вінакурава // Кросс-культурная камунікацыя і сучасныя тэхналогіі ў існаванні і перадаванні моў : матэрыялы Міжнароднага навук.-практ. канф., Мінск, 25 окт. 2011 г. / Беларус. гос. ун-т ; ред.: О. И. Уланович (отв. ред.). – Минск, 2012. – С. 95–98.

24. Вінакурава (Півавар), К. С. Феномен *душа* ў паэзіі Р. Барадуліна і У. Караткевіча / К. С. Вінакурава // Образование XXI века : материалы XII (57) Регион. науч.-практ. конф. студ. и магистрантов, Витебск, 29–30 марта 2012 г. / Витеб. гос. ун-т ; редкол.: А. П. Солодков (гл. ред.) [и др.]. – Витебск, 2012. – С.142.

25. Вінакурава (Півавар), К. С. Ключавыя быццёвыя канцэпты ў паэзіі Р. Барадуліна і У. Караткевіча / К. С. Вінакурава // Нацыянальна-культурны кампанент у тэксце і мове : матэрыялы V Міжнароднага навук. канф., Мінск, 6–7 дек. 2012 г. : в 2 ч. / Мин. гос. лингвист. ун-т ; редкол. : О. А. Полетаева (отв. ред.) [и др.]. – Минск, 2013. – Ч.1 – С. 194–197.

26. Півавар, К. С. Канцэпт Радзіма ў творчасці пісьменнікаў-ураджэнцаў Віцебшчыны / К. С. Півавар // Состояние и перспективы развития белорусско-российского приграничья как специфической социокультурной реальности : материалы Междунар. науч.-практ. конф., Витебск, 26 нояб. 2013 г. / Витеб. гос. ун-т ; отв. ред. И. М. Прищепа [и др.]. – Витебск, 2013. – С. 82–84.

27. Півавар, К. С. Гасціннасць беларусаў: аб'ектывацыя ў мове і тэксце / К. С. Півавар // Наука – образованию, производству, экономике : материалы XX (67) Регион. науч.-практ. конф. препод., науч. сотруд. и аспирантов, Витебск, 12–13 марта 2015 г. : в 2 т. / Витеб. гос. ун-т ; редкол.: И. М. Прищепа (гл. ред.) [и др.]. – Витебск, 2015. – Т. 1. – С. 150–152.

28. Півавар, К. С. Крытэрыі вылучэння ключавых канцэптаў у беларускай моўнай прасторы / К. С. Півавар // Беларуская мова і літаратура ў славянскім этнакультурным кантэксце : матэрыялы II Рэсп. навук.-практ. канф., Віцебск, 19–20 ліст. 2015 г. / Віцеб. дзярж. ун-т ; рэдкал.: Г. А. Арцямёнак (адк. рэд.) [і інш.] – Віцебск, 2015. – С. 118–121.

29. Півавар, К. Моўная асоба аўтара мастацкага тэксту ў лінгвакультуралагічным аспекце / К. Півавар // Языковая личность и эффективная коммуникация в современном поликультурном мире : сб. материалов II Междунар. науч.-практ. конф., Минск, 17–18 нояб. 2016 г. / Беларус. гос. ун-т ; редкол.: О. И. Уланович (отв. ред.), О. В. Лапунова, В. В. Криворот. – Минск, 2017. – С. 117–120.

30. Півавар, К. С. Каштоўнасны кампанент канцэпту *воля/свабода* ў беларускай і рускай лінгвакультурах / К. С. Півавар // Ценностные ориентации и историческое сознание населения белорусско-российского приграничья : материалы Междунар. науч.-практ. заоч. конф., Витебск, 2 февр. 2017 г. / Витеб. гос. ун-т ; редкол.: И. М. Прищепа (гл. ред.) [и др.]. – Витебск, 2017. – С. 171–173.

31. Півавар, К. С. Нацыянальна-культурны кампанент лексікі: аб'ектывацыя ў мове і тэксце / К. С. Півавар // XI Машеровские чтения : материалы Международной науч.-практ. конф. студентов, аспирантов и молодых ученых, Витебск, 18 октября 2017 г. / Витеб. гос. ун-т ; редкол.: И. М. Прищепа (гл. ред.) [и др.]. – Витебск, 2017. – С. 242–245.

РЭЗІЮМЭ**Півавэр Кацярына Сяргееўна****Моўныя сродкі рэпрэзентацыі ключавых канцэптаў беларускай
ментальнасці ў мастацкім тэксце**

Ключавыя словы: канцэпт, ключавыя канцэпты *Радзіма, сям'я, народ, мова, воля*, канцэптасфера, беларуская літаратура, моўная карціна свету, лінгвакультуралогія, кагнітыўная лінгвістыка, канцэптуалізацыя, мастацкі дыскурс.

Мэта даследавання: выявіць ключавыя канцэпты беларускай ментальнасці, даследаваць моўныя сродкі іх рэпрэзентацыі ў мастацкім тэксце, прадставіць структуру канцэптаў ў выглядзе мадэлі.

Метады даследавання: апісальны; метады кампанентнага аналізу; кантэкстуальнага аналізу значэння лексічных адзінак і слоўнікавых дэфініцый; лінгвакультуралагічная і семантыка-кагнітыўная метадыкі вывучэння тэксту; элементы этымалагічнага аналізу і колькасных падлікаў.

Атрыманыя вынікі і іх навізна. Упершыню ў межах аднаго даследавання вызначаны моўныя сродкі рэпрэзентацыі ключавых канцэптаў беларускай ментальнасці на матэрыяле твораў беларускай літаратуры. Прадстаўлена намінацьўнае поле, вобразны, каштоўнасны і паняццевы кампаненты, якія складаюць змест лінгваментальных утварэнняў. Рэканструявана структура канцэптаў – ядро, бліжняя і дальняя перыферыі.

Рэкамендацыі па выкарыстанні атрыманых вынікаў. Атрыманыя вынікі можна выкарыстоўваць пры чытанні лекцый і правядзенні практычных заняткаў па лінгвакультуралогіі ў ВНУ; пры арганізацыі спецкурсаў і спецсемінараў, прысвечаных пытанням суадносінаў мовы і культуры, мовы і ментальнасці беларускага народа. У агульнаадукацыйных установах матэрыялы, прадстаўленыя ў дадзеным даследаванні, могуць быць запатрабаванымі пры правядзенні ўрокаў беларускай мовы і літаратуры; пры распрацоўцы школьных праграм па беларускай літаратуры; пры распрацоўцы факультатывых заняткаў “Мова і культура”, “Нацыянальна-культурная спецыфіка мастацкага тэксту”; пры падрыхтоўцы да школьных алімпіяд.

Галіна прымянення: лінгвістыка (лінгвакультуралогія і кагнітыўная лінгвістыка, лексікаграфія), метадыка выкладання беларускай мовы і літаратуры, беларусазнаўства.

РЕЗЮМЕ

Пивовар Екатерина Сергеевна

Языковые средства репрезентации ключевых концептов белорусской ментальности в художественном тексте

Ключевые слова: концепт, ключевые концепты *Родина, семья, народ, язык, воля*, концептосфера, белорусская литература, языковая картина мира, лингвокультурология, когнитивная лингвистика, концептуализация, художественный дискурс.

Цель исследования: выявить ключевые концепты белорусской ментальности, исследовать языковые средства их репрезентации в художественном тексте, представить структуру концептов в виде модели.

Методы исследования: описательный; метод компонентного анализа; методы контекстуального анализа лексических единиц и словарных дефиниций; лингвокультурологическая и семантико-когнитивная методики изучения текста; элементы этимологического анализа и количественных подсчетов.

Полученные результаты и их новизна. Впервые в рамках одной работы определены языковые средства репрезентации ключевых концептов белорусской ментальности на материале произведений белорусской литературы. Представлено номинативное поле, образный и ценностный и понятийный компоненты, составляющие содержание лингвоментальных образований. Реконструирована структура концептов – ядро, ближняя и дальняя периферии.

Рекомендации по использованию полученных результатов. Полученные результаты можно использовать в практике при чтении лекций и проведении практических занятий по лингвокультурологии в вузах; при организации спецкурсов и спецсеминаров, посвященных вопросам соотношения языка и культуры, языка и ментальности белорусского народа. В общеобразовательных учреждениях материалы, представленные в данном исследовании, будут полезны при проведении уроков белорусского языка и литературы; при разработке факультативных занятий “Язык и культура”, “Национально-культурная специфика художественного текста”; при подготовке к школьным олимпиадам.

Область применения: лингвистика (лингвокультурология и когнитивная лингвистика, лексикография), методика преподавания белорусского языка и литературы; белорусоведение.

SUMMARY**Katsiaryna S. Pivavar****Language means of representation of the Belarusian mentality key concepts
in a literary text**

Key words: concept, the key concepts *Homeland*, the *family*, the *nation*, the *native language*, *freedom*, conceptual sphere, Belarusian literature, linguistic picture of the world, cultural-oriented linguistics, cognitive linguistics, conceptualization, literary discourse.

The aim of the research is to identify the linguistic means of expression of key concepts in the Belarusian art literature.

The methods of the research are descriptive; component analysis method; contextual analysis of lexical units and dictionary definitions; cultural linguistics and semantic-cognitive methods of studying a text; elements of etymological analysis and quantitative estimation.

Received results and their novelty. For the first time in one work linguistic means of representation of Belarusian mentality key concepts on the basis of Belarusian literature works have been defined. Nominative field, imaginative and valuable and conceptual components which compose the contents of linguistic mental formation have been presented. The structure of concepts – the core, the near and far peripheries, has been reconstructed.

Recommendations on applications of the results. Received results can be used during lectures and practical classes in cultural linguistics at higher educational establishments; during special courses and seminars concerning language and culture relation, language and mentality of Belarusian people. At educational institutions this material is useful at lessons of Belarusian language and literature; in development of extracurricular activities “Language and Culture”, “National cultural specificity of a literary text”; in preparation for school Olympiads.

The sphere of use: linguistics (cultural-oriented linguistics and cognitive linguistics, lexicography), methodology of teaching the Belarusian language and literature; Belarusian studies.